

HAYNRİX BÖLLÜN ƏSƏRLƏRİNDƏ İCTİMAİ-SİYASİ MOTİVLƏR

Hər bir dövlətdə olduğu kimi, Almaniyada da əhalinin müharibədən sonrakı yaşam vəziyyəti, dövrün ağır çətinlikləri müxtəlif sahələrdə, xüsusilə də ədəbiyyatda daha dolğun şəkildə özünü göstərmişdir. Ədəbiyyat həmin dövrdə baş vermiş hadisələrin aynası olmuş, sanki baş vermiş bu müharibə ədəbiyyat üçün bəhs ediləcək yeni mövzular gətirirdi.

İkinci dünya müharibəsinin Almaniyaya gətirdiyi bəlaları, ağır fəsadları, əhalinin keçirdiyi yoxsul həyat tərzini müharibədən sonra yaranmış “Xarabalıq ədəbiyyatı” (Trümmerliteratur) özündə daha aydın şəkildə göstərirdi. Bu ədəbiyyat eyni zamanda “Müharibədən sonrakı ədəbiyyat”, “Vətənə qayıdış ədəbiyyatı” kimi adlarla tanınırdı [6]. Bu ədəbi cərəyanın nümayəndəsi olan yazıçı və şairlər öz əsərlərində ikinci dünya müharibəsi, bu müharibənin yaratdığı problemləri və sonrakı dövrdə əhalinin qarşılaşdığı çətinlikləri qələmə almışdılar. İkinci dünya müharibəsindən sonra Almaniyada ədəbiyyatı haqqında danışarkən biz “47-lər dərnəyi”nin də adını qeyd etməliyik. Dərnək 1947-ci ildə bir qrup yazıçının öz əsərlərini oxumaq məqsədilə ilə bir yere yığılmasından sonra yaranmışdır. Bu yazıçılar sırasına Qünter Qrass, Arno Şmidt, Peter Rühmkorf, Volfqanq Borxert və əlbəttə də ki, Haynrix Böllün adını çəkməliyik. Bu yazıçılar öz əsərlərində sabaha ümitsiz baxan, müharibədən sonrakı həyatda çətinliklərlə üzbəüz qalan əhalinin vəziyyətini, müharibənin ağır-acılarını bütün dəhşəti ilə öz əsərlərində əks etdirmişlər. Bu yazarlar sırasında XX əsr alman ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi Heynrix Teodor Böllün də əvəzedilməz rolu vardır.

XX əsr dünya ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrindən biri, Nobel mükafatı laureatı Haynrix Böll Azərbaycan oxucularına 60-cı illərdən tanışdır. Onun alman dilindən tərcümə olunmuş bir neçə əsəri Azərbaycan oxucuları tərəfindən böyük maraqla qarşılanmışdır.

1939-cu ildə Köln Universitetinin germanistika və qədim filologiya fakültəsində təhsil aldığı müddətdə İkinci Dünya müharibəsi onun planlarını pozmuş və bununla bağlı yazıçı müharibədə iştirak etmişdir. Böll həddi yaradıcılığa müharibədən sonra romanla başlamışdır. Bu romanlardan biri “Məhbəbsiz xaq” 1961-ci ildə, “Mələk susdu” adı ilə 1992-ci ildə, digəri 1948-ci ildə yazdığı “Vəsiyyət” 1982-ci ildə işıq üzə görmüşdür. Böllün əsərləri 50-ci illərin ortalarından başqa dillərə tərcümə olunmağa başlamışdı, ancaq ona dünya şöhrəti qazandıran ən çox “Saat onun yarısında bilyard oyunu” (1959), “Bir təlxəyin düşüncələri” (1962), “Xanımın kollektiv portreti” (1971) romanları olmuşdur.

60-70-ci illərdə Böll bir çox dünya şöhrətli romanların müəllifi kimi tanınsa da, hekayə janrı onun üçün “ən çox sevdiyi, ən cazibədar nəsr forması” kimi qalmış və bu janrdakı “Xəbər”, “Yolçu, yolu düşsə Spara...”, “Körpüdə”, “Mənim qəmli sifətim”, “Çörəyin dadı”, “Ədalətli Daniel”, “Çağırılmış qonaqlar”, “Elza Baskolaytın ölümü” və bu kimi gözəl nümunələr yaratmışdır.

Məlum olduğu kimi, müharibə və müharibədən sonrakı dövrlərdə insanların bir parça çörəyə olan ehtiyacları yazarlarımız tərəfindən dəfələrlə işıqlandırılmış, belə bir vəziyyətdə insanın çıxılmaz vəziyyəti yazıçılar tərəfindən xüsusi boyakarla təsvir olunmuşdur. Bu əsərlərə dünya ədəbiyyatında Volfqanq Borxertin “Çörək” hekayəsi, Haynrix Böllün “O illərin çörəyi” povesti, o cümlədən Böllün “Çörəyin dadı” hekayəsi də bariz nümunədir. Hekayədə sosial motiv, xüsusilə, insanları “canavara çevirən” aclıq illərinin təsvirinə geniş yer ayrılmışdı. Burada müharibənin acı izlərinin insanların taleyinə kölgə salması, onları aclıq məngənəsində sıxması, insanın quruyub qaxaca dönmüş çörəyi necə arzulaması, çörəyi görərkən ağzının, almaclıq sümüklərinin bütün əzələlərinin titrəməsi, quru olmasına baxmayaraq həmin çörəkdən daddıqca qəhrəmanın necə xoşbəxt olmasını, təhkiyənin dili ilə desək, “Dişlərilə çörəkdə “lağım atmağa” başladı, quruyub qaxaca dönmüş yerlərini sol ovcunda sıxdı... Elə hey yeyir, yeyirdi...” “Hər dəfə təzə bir parça qoparanda kəsilmiş yerin yumşaq tərəfindən dişləyirdi, çörəyin bütün dadını ağzında hiss eləyirdi... Hər dəfə dişlədikcə də bu quru çörək onun ağzını sanki nəvazişlə oxşayırdı...” [1, s.405] kimi ifadələrlə öz əksini tapmışdır. Hekayə vasitəsilə yazıçı ikinci dünya müharibəsindən sonra insanın gündəlik həyat tərzini xatırladaraq onun necə səfalət, aclıq içərisində yaşadığını xüsusi ustalıqla nəzərə çatdırmışdır.

Böll həmçinin bəşəriyyəti birləşdirən əsas hiss insanlıqdır - şüarını əsas tutaraq insanların müharibədən sonrakı illərdə maddi, mənəvi, psixoloji baxımdan əziyyət çəkmələrinə baxmayaraq, yer üzərində olan bütün canlılara insani münasibətini də ön plana çəkir. Onun “Çağırılmış qonaqlar” hekayəsi bu silsiləyə aiddir. Əsərin qəhrəmanı kiçik məişət alveri ilə məşğul olan Valterdir. Heka-

yənin süjet xəttinə əsasən yeddi uşağa sahib olan Valter və onun arvadı səfəltə içərisində yaşamaqlarına baxmayaraq, müxtəlif növ heyvanlara - tülkü, donuz, dovşan, qağayı, begemot, təkdonqarlı dəvə, fil, şirə qulluq edir və onların da qidalanmaları üçün dəridən-qabıqdan çıxırlar. Əsərdə Valterin dili ilə onların aclıq içərisində yaşamalarını yazıçı belə təsvir edir: "Hətta elə günlər olur ki, təzəcə bişmiş sapsarı kartof görəndə də ağzım sulanır, çünki – mən bunu çəkinə-çəkinə, utana-utana, qızara-qızara boynuma alıram – bizim mətbəx çoxdan bu cür təamların üzünü görmür. Heyvan və insan qonaqlarımızla birlikdə ayaqüstü, əlimizə keçəndən həftəbecər eləyib yeyirik..." [1, s.399].

Ümumiyyətlə, müharibədən sonrakı illərin alman ədəbiyyatında heç bir yazıçının yaradıcılığı Haynrix Böllə olduğu qədər şəxsi həyatı, yaşadığı dövrün fərdi-psixoloji durumu, ictimai vəziyyəti ilə bağlı olmamışdır. Doğrudan da yaşadığı XX əsri "qaçqınlar və əsirlər" əsri adlandıran yazıçı İkinci dünya müharibəsinin iştirakçısı olduğu, onun bütün ağrı acısını daddığı üçün, təbii ki, ədəbiyyata da elə bu mövzu ilə gəlmişdir və tərəddüd etmədən demək olar ki, 50-ci illərdən başlayaraq Qərbi Almaniyanın ən çox oxunan yazıçısı olmuşdur. Bunun da səbəbi, hər şeydən əvvəl, onun öz müasirlərini düşündürən problemlərdən yazması idi. Əslində həmin problemlər öz-özlüyündə məlum idi: müharibədən yeni çıxmış ölkənin ən böyük çətinliyi öz keçmişinə münasibətini müəyyənləşdirən və bunun da əsasında gələcəyini qurmaq. Böllü yazıçı kimi maraqlandıran da elə bu idi: müharibə insanları fiziki cəhətdən deyil, həm də mənəvi, ruhi cəhətdən şikəst etdi və bundan sonra yaranmış cəmiyyətdə həmin "şikəstlərə" münasibət necə olacaq, daha doğrusu necədir? Bu iki istiqamət Böllün yaradıcılığında – istər hekayələrində, istər romanlarında, istərsə də ictimai-siyasi fəaliyyətində həmişə qoşa inkişaf etmişdir.

Məhz müharibənin insanları üzərində "hökmünü", onun törətdiyi ağlasığmaz ağrıları, cəmiyyətin ruhi cəhətdən şikəst olmuş insanlara münasibətini hiss etmək üçün "Elza Baskolaytın ölümü" hekayəsinə müraciət etmək yerinə düşərdi. Bu kiçikhəcmli əsərdə müharibədən əvvəlki və sonrakı illərin insanların həyatına saldıqı kölgələr təsvir olunmuşdur. Əsərdə ticarət işçisi olan Baskolayt və onun rəqqasə qızı Elzanın şən həyatından bəhs edilir. Lakin müharibənin başlaması bütün insanların sakit həyatına bir "lağım ataraq" onları bir-birindən ayrı salır. Müharibənin başlaması, onun insanlar üzərində qoyduğu dəhşətli iz Baskolayt ailəsindən də yan keçməmişdir. Təsadüf nəticəsində Baskolayt ailəsinin izinə düşən, daim Elzanın rəqsini heyranlıqla seyr edən qonşu oğlan acı bir xəbərin – Elzanın ölüm xəbərinin şahidi olur. Və bu xəbəri o, Baskolaytın rabitəsiz danışığından anlayır. Lakin Baskolayt qızının ölümü ilə heç cür barışmır, hətta bu ölüm onu ruhi xəstəliyə düşür. Ata Baskolayt mağazasına gələn hər bir insana qızı Elzanın ölüm xəbərini verməklə insanlarda ikrah hissi yaradırdı [2].

Yazıçının bu əsəri yazmaqda məqsədi məhz müharibənin insanları nəinki maddi, mənəvi, hətta psixoloji baxımdan da şikəst etməsini göstərməklə yanaşı, bu şikəstlərə cəmiyyətin necə biganə qalmasını, insanlar üçün gündəlik məişət məsələlərinin həllinin ön planda olduğunu göstərmək istəmişdir.

İkinci dünya müharibəsi bitməyə başlayanda, onun törətdiyi bəlalar, acılar hələ də davam etməkdə idi. Ümidləri üzölmüş, ürəkləri qırılmış insanlar özlərində güc toplayaraq yenidən öz gələcək həyatlarını qurmağa cəhd edirdilər. Ancaq atılmış bu addımlar heç də həmişə uğurlu olmurdu. Məhz sözügedən məsələlər Böllün "Solğunbənzirli Anna" hekayəsində də öz əksini tapmışdır [5]. Hadisələr müharibənin qurtarması, yəni 1950-ci illərin yazını əhatə edir. Məlum olduğu kimi, amansız müharibələr ağır itkilərə səbəb olmuş, gözəyən anaların gözünü yolda qoymuşdur. Bu analardan biri də sahibədir. Onun oğlu Karl müharibədə həlak olmuş, lakin ana yenə də ümid bəsləyərək müharibədən yeni gəlmiş və onun evində kirayə qalan gənclərdən dafələrlə oğlu barədə suallar yağdırmaqla sanki oğlunu ölümsüzləşdirmək istəyirdi. Əsərdə müəllif nəinki müharibənin insanları fiziki cəhətdən şikəst etməsi, həmçinin müharibənin acı tərəflərini görəndə belə insanlarda biganə münasibətin mövcudluğunu da vurğulamışdır. Necə ki, əsərdə verilir: "Ancaq, bəlkə də yaxşı oldu, onu bir də görmədi. Qızı görsəniz, başa düşəcəksiniz ki, niyə oğlumun onu bir daha görməməsi daha yaxşı olub." Bu ifadələri ərsəyə gətirməsinə baxmayaraq, Haynrix Böll tam ümidini üzüməmiş, müharibənin bütün insanların qəlbinə daşa çevirmədiyini, onlarda ülvə hissələrin hələ də yaşadığını, insanların bir zamanlar platonik məhəbbətlə sevdii şəxslərə bağlılığını diqqətə çatdırmışdır. Əsərin qəhrəmanının təmsalında müharibədə olarkən hər zaman yaddaşında canlandırırdığı Annanın əvvəlki kimi gözəl olmamasına baxmayaraq, ona qovuşmasını müəllif sanki bəşəriyyətin müharibə üzərindəki qələbəsinə göstərməyə çalışmışdır.

Böll həmçinin irihəcmli nəsr əsərləri ilə yanaşı, hekayələrdə də insanlar arasında haqsızlığın aradan qaldırılması üçün ədalətli cəmiyyətin qurulması nüanslarına geniş yer vermişdir. Çünki ədalətli cəmiyyət - yüksək sosial təminatlı, real amal və istəklərə əsaslanır. Sosial müdafiənin ünvanlı

sisteminin inkişafı, şikəstlərin cəmiyyətə integrasiyası, uşaq fəqirliyinin xəbərdarlığı və məhdudlaşdırılması, keyfiyyətli təhsil və digər prioritetləri əks etdirir. Müəllifin "Ədalətli Daniel" əsəri adından da bəlli olduğu kimi, ömrünü haqq-ədalətə sərf etmiş bir insanın həyatından bəhs edir. Əsərdə məktəb direktoru olan Danielin tanımadığı bir uşağa bağlanması, onu görərək özünün uşaqılıq illərinə qayıtması və ədaləti bərpa etmək məqsədilə "Kəş bu dünyada ədalət olaydı..." şüarı ilə əvvəlcədən imtahanda köməklik eləyəcəyinə söz verməsinə baxmayaraq, həmin anda bu "missiyadan" boyun qaçıran bir insanın daxili monoloqundan bəhs edilir [3].

Nəzərə çatdırmaq istərdik ki, Haynrix Böllün hekayələri bütövlükdə dünya ədəbiyyatının təcrübəsi, janrın estetik prinsipləri mövqeyindən təhlilə cəlb edilmişdir. Alman nəsrinin zəngin təcrübəsi göstərir ki, bədii yaradıcılıq yalnız irihəcmli janrların inhisarı deyil. Həcm etibarilə yığcam olan ədəbi növlər də böyük sənət və sənətkarlıq imkanlarına malikdir. Bütövlükdə ədəbi prosesin diqqət mərkəzində saxladığı problemlərə, irihəcmli əsərlərdə öz bədii əksini tapan məsələlərə kiçik janrlar da biganə deyil, əskinə, bütün səviyyələrdə onunla şərkdir.

Dünya ədəbiyyatının təcrübəsi və görkəmli ədəbiyyat nəzəriyyəçilərinin qənaətləri fonunda aydın şəkildə sezilir ki, sənət ölçüləri üçün meyar bədii mətnin həcmi əsas deyil. Mahiyyət eyniliyi həcmindən asılı olmayaraq bütün ədəbi növləri birləşdirir. Yığcamlığından və geniş təfərrüatlardan asılı olmayaraq hər bir əsər öz dövrünün bədii salnaməsi, yarandığı zamanın bədii sənəti səlahiyyəti qazanma ləyaqəti ilə yaşamaq hüququ qazanır.

Məhz Haynrix Böllün bütün əsərləri ən aktual həyat problemlərinin bədii şərhini vermək, ictimai varlığın ən ümdə detallarını obrazlara çevirmək, həyatı parlaq bədii lövhələrlə canlandırmaq iqtidarındadır.

Açar sözlər: müharibə, insan-cəmiyyət, izzirab, aclıq, ədalət

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Boll H. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Şərq-Qərb, 2009, 599 s.
2. Белль Г. Ирландский дневник. Бильярд в половине десятого. Повесть; Рассказы. М.: Радуга, 1988, 650 с.
3. Boll H. Und sagte kein einziges Wort. Erzählungen. Moskau, 1958, 314 p.
4. Boll H. Der Mann mit den Messern. In: Heinrich Boll Werke. Romane und Erzählungen 1947 - 1952. Herausgegeben von Bernd Balzer. Kiepenheuer & Witsch Köln 1977 (ergänzte Neuaufl. 1987), p. 102-114
5. Bellmann W. Interpretationen: Heinrich Böll: Romane und Erzählungen. December 1, 2000.
6. <http://de.wikipedia.org/wiki/Trümmerliteratur>

Севиль Алиева

СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ МОТИВЫ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ ГЕНРИХА БЕЛЛЯ

Резюме

В статье проанализировано творчество одного из классиков мировой литературы, произведения Нобелевского лауреата Генриха Белля, раскрываются социально-политические мотивы в произведениях Генриха Белля. В ходе анализа рассматриваются послевоенные события, "данные в подарок" войной, боли и страдания людей, переживших ужасы войны, их психологическое состояние и пути выхода из этой сложной ситуации.

Ключевые слова: война, человек-общество, страдание, голод, справедливость

Sevil Aliyeva

SOCIO-POLITICAL MOTIVES IN HEINRICH BOLL'S WORKS

Summary

In the article is given review to literary creativity of one of prominent representatives of the world literature, the Nobel Prize laureate Heinrich Böll, and reveal socio-political motives in Heinrich Böll's works. During the analysis post-war events, "data as a gift" by war, pains and sufferings of the people who endured horrors of war, their psychological condition and ways of an exit from this difficult situation are considered.

Key words: war, person-society, suffering, hunger, justice